

IN MEMORIAM – LJUBOMIR TADIĆ (1925–2013) IV

Mirjana Radojičić (prir.)

Trivo Indić

Institut za evropske studije
Beograd

Onom najboljem što je kao misao socijalistički pokret u južnoslovenskim zemljama iznedrio, od Svetozara Markovića do Vase Pelagića, od Skerlića i Dimitrija Mitrinovića do Gaje Petrovića i Dobrice Ćosića, pripada i opus Ljubomira Tadića. Veliki deo toga misaonog toka u prošlom veku prekinula je Staljinova čelična pesnica i tiranija dogme koju je vaspоставio u Trećoj Internacionali (Sima Marković, Filip Filipović, Kosta Novaković, Milan Gorkić, i drugi), a njegovi naslednici i sledbenici u Jugoslaviji takođe su dali svoj dopinos fizičkoj i duhovnoj likvidaciji svega što je mislilo u tom pokretu (setimo se samo spiska „izdajnika“ u zvaničnom organu KPJ „Proleter“ iz maja 1939. i Brozovog članka u njemu pod naslovom „Trockizam i njegovi pomagači“, slučaja Kerestinec iz 1941, sudbine Augusta Cesareca, Price, Adžije, Rihtmana, Keršovanija, Masleše, Živojina Pavlovića, Labuda Kusovca, itd). U vreme vlasti Josipa Broza zatiranje istinski leve, socijalističke kritičke inteligencije bilo je ugrađeno u sam politički sistem jedne partije i jednog vođe i opšte cenzure pod zakonskom etiketom „moralno-političke podobnosti“.

Ljubomir Tadić je rođen 1925. u Smriječnu, na hudom i posnom pivljanskom nebotačniku (Staroj Hercegovini), u porodici dokazanih rebela i rodoljuba, na planinama koje su, prema Cvijiću i Jaši Prodanoviću, u našem dinarskom civilizacijskom krugu bile čuvari kulturne i nacionalne osobenosti i demokratskih ideala plemenskog društva održavanog sve do sredine prošlog veka. Sa šesnaest godina, Tadić je 1941. iz nikšićke gimnazije otišao u partizane, preživevši ratnu epopeju oslobodilačke borbe, ali i gorko iskustvo tragičnih razdora i nesporazuma među samim antifašistima, koje su svojim životima platili i članovi njegove najbliže porodice.

Studirao je pravne nauke u Sarajevu i Beogradu, a doktorirao u Ljubljani 1959. sa tezom o Hansu Kelsenu i teoriji „čistog prava“. Bio je profesor Pravnog fakulteta u Sarajevu do 1962, a onda prelazi u Beograd gde je,

prvo, upravnik Odeljenja za pravne nauke Instituta društvenih nauka, a od 1965. redovni profesor Odeljenja za filozofiju i sociologiju Filozofskog fakulteta, za predmet Sociologija politike i prava. Na zahtev Josipa Broza, u januaru 1975. Skupština Srbije donosi odluku o isključenju osam profesora Filozofskog fakulteta u Beogradu iz radnog odnosa, zbog političke nepodobnosti. Među njima je bio i Ljubomir Tadić.

Kada je knjaz Nikola pozvao u Biljardu sve glavare da utvrde naslednost prestola, tj. njegovu dinastiju, tadašnji upravitelj narodnih škola, Vasa Pelagić (proteran iz Srbije, pa zatražio utočište u Crnoj Gori), izjasnio se za republikanski izborni sistem i protiv ambicije knjaževke. „Za 24 ure da te moje oko nije videlo na Cetinju!“, uzviknuo je knjaz. Tako je, u logici despotije, prošao i Ljubomir Tadić, kada je, kao savetnik komisije za izradu novog jugoslovenskog ustava, početkom šezdesetih, izjavljivao da je demokratskiji ustav u kome je predsednik republike ličnost sa ograničenim mandatom, a ne (kako će biti zapisano) „bez ograničenog mandata“. To mu Broz nikad nije oprostio, pa je najuren iz komisije, iz Saveza komunističara, ali i sa univerziteta.

Jedan je od osnivača jugoslovenske intelektualne zajednice poznate kao Grupa Praxis (1964), koja je razvila snažnu teorijsku kritiku tadašnjeg vladajućeg državnog, autoritarnog socijalizma i u praktičnoj politici branila pravo na ljudske i građanske slobode, pravo na dijalog i slobodu pojedinca kao uslov slobode za sve, demokratski pluralizam i pravnu državu. Obnavljajući Marksovo načelo „bespoštedne kritike svega postojećeg“, razvijajući nasleđe Roze Luksemburg (Luxemburg – „Nema socijalizma bez demokratije“), Gramšija (Gramsci), kritičke teorije Frankfurtskog kruga i drugih radikalno levih alternativa, ova grupa je ušla u sukob sa oficijelnom dogmom u tadašnjoj Jugoslaviji, i zbog toga su njena delatnost, objavljivanje časopisa *Praxis* i rad njene međunarodne letnje škole (Korčulanska škola) 1974. godine bili zabranjeni.

Deo ove grupe, u kojoj je bio i Tadić, nastavio je da izdaje časopis u Londonu, na engleskom jeziku, kao međunarodno izdanje.

Tadić je jedan od najaktivnijih i najradikalnijih političkih analitičara ove grupe, o čemu svedoče njegovi brojni tekstovi i preko dvadeset knjiga koje je napisao, a među kojima su i one koje je Brozov režim sudskim zabranama uklanjao još i pre izlaska iz štamparije. Bio je i glavni urednik beogradskog časopisa *Filosofija* koji je, takođe, zabranjivan i na kraju ukinut odlukom vlasti. Sa Dobricom Ćosićem u oktobru 1980. pokrenuo je nezavisni levi časopis *Javnost*, ali vlasti nisu dozvolile njegovo objavljivanje. Sa Ćosićem je, takođe, 1984. osnovao Odbor za odbranu slobode misli i izražavanja, koji je štiti prava na nezavisno mišljenje svih onih koji su u Jugoslaviji dolazili u sukob sa režimom. Bio je gostujući profesor na mnogim univerzitetima u svetu, a njegovi radovi prevedeni su na strane jezike.

Njegova izabrana dela objavljena su u Beogradu 2008. godine u sedam tomova. To su knjige izuzetne erudicije, jasne misli i pitkog stila, u sazvežđu najboljeg što je napisano kod nas u oblasti društvenih i humanističkih nauka. Svaka njegova knjiga je bila čin slobode koji služi slobodi, prihvaćena od mladih generacija i pre juna 1968, kada je sa pobunjenim studentima na novobeogradskom Podvožnjaku osetio penetre Brozove policije.

Posedovao je enormnu snagu razuma i sposobnost dubokog promišljanja: opažao je i uočavao mnogo i široko, uvek lučio dobro od zla, pravdu od nepravde, istinu od laži i mudrost od lukavstva i privotstva. Raspolagao je merilima znanja kojima se moglo verovati. Takvi ljudi su, rekao bih, „so soli“ Zemljine. Ispovedao je javno sumnju, nevericu u red i poredak zasnovan na ličnim privilegijama, uzurpaciji vlasti, socijalnim razlikama i paragrafskoj pravdi, i u takvom svetu video „otrovnu klicu narodnih nesreća i beda, omraza i svakovrsnih rđavština, religioznih i nacionalnih lažarija

i eksploatatorskih nedjela“ (Pelagić). Nepoverljiv prema svakom poretku, sem poretka slobode, gnušao se režima utemeljenih na nasilju, zatiranju dijaloga i upotrebi sile.

U duši je ostao komunar, mišlju i ponašanjem liberterski socijalist, koji se najrađe identifikovao kao sledbenik one škole mišljenja koju oličava Roza Luksemburg. I kasnije, kada su se mnogi saborci iz 1968. razišli i preobratali u profesionalne funkcionere novoutemeljene demokratije, Tadić je ostao gde je bio – van režimske politike i milosti, radikalni republikanac, neprilagodljiv, nepotkupljiv, svojeglav, van protokola, van unosnih poslova i titula, plebejac koji deli sudbinu svoga naroda. Nikad mu nije pala na pamet misao da bi mogao nekim dominirati. Uvek se klonio šefovanja u svim ustanovama u kojima je radio ili morao da se prihvati poslova predvodnika. Mrzeo je, kao što reče Kropotkin (Кропоткин) za Reklia, i najmanji znak duha željnog dominacije. Verovao je da čovek može bolje živeti a da ne teži vladati drugim, i tako se ponašao.

Nauku o politici tumačio je kao potragu za spregom borbe za opšte dobro, istinu i slobodu. Rehabilitujući praktičnu filosofiju u Aristotelovom značenju, posebno u domenu politike i prava, Tadić je stvorio osobenu kritičku teoriju slobode i demokratije, na fonu ličnog iskustva sa dva totalitarna sistema dvadesetog veka: fašizma i staljinizma. Shvatajući politiku kao učenje o oslobođenju i kao permanentni zahtev za višim slobodama, ljudskim dostojanstvom i odbranom stvaralačkih potencijala slobodnih i jednakih pojedinaca u zajednici, Tadić je porekao svaku vrednosnu neutralnost nauke, pragmatizam realpolitike i ambiciju da se apologetikom ukloni svaka intencija ka promeni, revolucionisanju postojećeg, izopačenog sveta. Ovo razumevanje politike kao sinteze teorijskog i delatnog, praktičnog života, odbacuje ideju politike kao tehnike vladanja i etičke ravnodušnosti. Dilema poredak ili sloboda prevazilazi se Tadićevim nastojanjima da koncipira poredak

slobode (*Ordo libertatis*) oko koga će gravitirati sva njegova teorijska istraživanja, ali i lična sudbina.

Zato ga je kritika volje za moć, za dominacijom, usmerila da nauku o politici koncipira kao jednu teoriju oslobođenja ili emancipacije, odlučno odbijajući da se ona pretvori u slugu vlasti, apologiju datog poretka, tj. ustoliči kao metafizika porobljavanja. On je bitno doprineo renesansi Marksove (Marx) misli u vreme kada je ta misao u jednom delu sveta bila poricana kao ideologija subverzivnih snaga, a u drugom („real-socijalističkom“) bila pretvorena u državnu religiju čiji je vrhovni žrec bio Staljin. Politiku i pravo nikada nije lučio od etike, nije ih video lišene sudova vrednosti, poričući tako pozitivizam i „čistu nauku“ kao ornament moralne ravnodušnosti prema uzurpaciji i tiraniji vlasti. Tadićeva misao kritike uvek je denuncirala poslušne „realiste“ i intelektualce „građanskog reda“ i „mirnog života“, nalazeći da je u praktičnoj i umnoj negaciji šansa za prevlast slobode nad sudbinom, ljudskog dostojanstva nad poniženjem i ugnjetavanjem čoveka, istine nad laži i pravde nad nepravdom (kako je govorio u pristupnoj akademskoj besedi u SANU).

Pravnik po obrazovanju, filosof po vokaciji, Tadić je svoje osnovno uverenje u tim nazgled razmeđenim disciplinama objasnio pozivajući se na Kantov (Kant) stav da se pravnik, koji po svom moralu nije istovremeno i filosof, nalazi u najvećem iskušenju, jer mu je dužnost samo da primenjuje postojeće zakone, a ne da ispituje treba li te zakone usavršiti: „Jer kako njihov posao nije da sami mudruju o zakonodavstvu, nego da sprovedu postojeća naređenja zemaljskog prava, to im uvek mora izgledati najbolje ono zakonsko uređenje koje upravo postoji ili, kada ono bude izmenjeno sa najvišeg mesta, ono sledeće, i tako je sve u svom odgovarajućem mehaničkom redu.“ Od ove Kantove osude pravnog pozitivizma, Tadić će i samu filosofiju prava *stricto sensu*, kao disciplinu, odrediti kao čedo nemačkog klasičnog idealizma, i pri

tome učiniti korak ka Hegelu (Hegel) koji je Kantovu emancipaciju volje od prirode, kao slobodnu (ili misleću) volju pretočio u supstanciju i određenje prava, proglasivši pri tome pravni sistem carstvom ostvarene slobode (Hegel: *Filosofija prava*). Smeštajući svoju misao u toplu struju evropskog liberterskog nasleđa (posebno od Rusoa pa nadalje, preko mislilaca i prakse Francuske revolucije), nije nikakvo iznenađenje što se ona, u svom izboru po srodnosti, prepoznala u Hegelovom projektu prava kao ograničavanja ne sloboda nego samovolje. Rehabilitujući Hegelovo uverenje da je sloboda supstancija prava, a da su sila i prinuda, „apstaktno uzevši“, nešto neprihvatljivo, tj. da je filosofija prava filosofija slobode, Tadić će se pridružiti onima koji smatraju da je humanitet osnov svakog prava, da je dostojanstvo čoveka izraz priznanja prava na samoodređenje i prava na slobodnu egzistenciju pojedinca, da je (prizivajući Paskala) pravda bez sile nemoćna, a sila bez pravde nasilnička.

Čitava Tadićeva filosofija prava utemeljena je na negaciji sile i prinude zaodnutih u ruho prava. Zato se on posebno koncentrisao na kritiku pravnog pozitivizma, koji je kao pravo priznao i svaku uzurpaciju i samovolju ukoliko je efikasna, tj. ukoliko uspe da nametne svoje „važenje“, ukoliko „fizičko nasilje“ učini legitimnim. Ako se pravo redukuje na pozitivne, važeće zakone i sudske odluke, ako se tvrdi da onaj ko može da sprovede pravo time dokazuje i da je pozvan da postavlja pravo, ako se time briše razlika između pravnog poretka i poretka uzurpacije („Pravedno je ono što koristi jakome“ – citira Tadić sofistu Trazimaha), onda dobijamo „pravnu nauku bez prava“. U našem veku – piše Tadić misleći na 20. vek – u veku terorističkih orgija nacifašizma i staljinističkog boljševizma, formulisane su pravno-pozitivističke teorije koje su priznavale pravni karakter i despotskim režimima, opravdavajući takav stav tobožnjom naučnom objektivnošću i ideološkom nepristrasnošću. Ako bi se država definisala kao monopol fizičkog nasilja ili kao „monopol

legitimnog fizičkog nasilja“, onda bi se kao *ultima ratio* svake političke organizacije proglasila pretnja i primena nasilja, odnosno iracionalnost prinuđivanja. Lučeci političke i etičke pojmove, podvajajući pravo i pravdu i pripisujući prvom objektivnost, a drugom subjektivnost (subjektivni osećaj), pravni pozitivizam – kaže Tadić – smatra da niko ne može definisati pojam pravde i pravednog. Odbacujući pravni pozitivizam, Tadić je pravdu smatrao kritičkom instancom važećeg prava, „nekom vrstom apelacione instance“, sinonimom za pravomernost i nepristrasnost koje počivaju na priznavanju jednakosti među ljudima. Zato je Tadić filosofiju prava prihvatao kao istraživanje smisla prava i pravde u ljudskom svetu i njen zadatak video u ispitivanju kriterijuma pravde u društvenom životu, najtešnje povezanom sa ispitivanjem kriterijuma slobode, pri tome se stalno pozivajući na onaj Marksov zahtev, ili kategorički imperativ „da se sruše svi odnosi u kojima je čovek poniženo, prezreno, porobljeno i napušteno biće“. To je, dakle, značilo da uzurpacija i „pravo jačega“ ne mogu biti priznati kao principi – govorio je Tadić – a upravo ljudsko dostojanstvo jeste i mora biti genuini princip svakog umnog prava.

Insistirajući na tesnoj vezi morala i politike, prava i pravde, etike i delatnog života u zajednici, kao pouzdanom sredstvu za prepoznavanje i kritiku izopačenih oblika države i politike uopšte, Tadićeva kritička nauka o politici i pravu prihvata dijalog kao središte filosofije politike i umetnosti političkog života, kao volju za razumevanjem učesnika, poštovanje njihove slobode i nepovredivosti, tj. jednakosti i uzajamnosti. Otuda i Tadićeva obnova retorike, retoričkog agona kao argumentativnog mišljenja. Odnos uma i slobode i problem racionalnog delovanja, Tadić rešava zahtevom da se ne odvajaju teorija od prakse, sloboda od stvarnog života i njegovih ustanova. Zato je kritika instrumentalnog uma i modernog pozitivizma, posebno „naučne“ politike i pravnog pozitivizma, bitan doprinos naučnog dela Ljubomira Tadića.

Duh slobode, bratstva i jednakosti širio je gde god je radio ili u bilo kom društvu se nalazio. Tako je postupao i u godinama raspada druge, brionske Jugoslavije, kada su njeni narodi ušli u krvave građanske i verske sukobe, uveren kako je tzv. nacionalno pitanje (o kome je takođe mnogo pisao) uvek bilo i ostalo pitanje o demokratiji i ustanovama slobode i mogućnostima individuuma da u potpunosti, u zajednici slobodnih i jednakih, lišenoj, dakle, svakog

etnocentrizma, verskog fanatizma i šovinizma, razvije svoje ljudske potencijale. Što je tražio za druge, to je tražio i za Srbe, svestan vrednosti i ograničenja vlastitog etničkog i kulturnog identiteta.

On je ostvario sebe, ali je formirao i druge, pružao je i davao nesebično i zato bio voljen i cenjen ne samo od svojih sledbenika.

Slava mu i hvala!

